

HAYSIYETİN İKİ KANADI: ADALET VE EŞİTLİK

İmdat Demir – Filozof Kirpi

ÖZET

Bu çalışma, adalet ve eşitlik kavramlarını ahlâk, felsefe, siyaset bilimi, sosyoloji, ekonomi, hukuk, kamu yönetimi ve pedagoji ekseninde çok katmanlı biçimde ele alır. Adalet, hakkın yerini bulması, eşitlik ise insan haysiyetinin herkes için tanınmasıdır; fakat metin boyunca bu iki kavramın basitçe aynı şey olmadığı vurgulanır. Herkese aynı davranmak kimi zaman adaletsizlik üretebilir; bu yüzden hakkaniyet, ihtiyaçları, başlangıç koşullarını, sınıfsal yükleri ve tarihsel eşitsizlikleri hesaba katan daha derin bir ölçü olarak öne çıkar. Ahlâkî düzlemde vicdan, haysiyet ve insan değeri merkezdedir.

Siyasette adalet, iktidarın sınırlandırılması, eşitlik ise yurttaşlığın gerçek anlamda tanınmasıdır. Sosyolojik açıdan sınıf, kimlik, statü, kültürel sermaye ve görünmez aşığılanmalar eşitsizliğin gündelik yüzlerini oluşturur. Ekonomide gelir, servet, emek, vergi ve bölüşüm adaleti tartışılır; çalışan yoksulluğu ve servet aktarımı temel sorunlar olarak belirir. Hukuk bölümünde kanun önünde eşitlik kadar adaletle fiilî erişimin önemi vurgulanır. Kamu yönetiminde liyakat, şeffaflık, hesap verebilirlik ve tarafsızlık adaletin kurumsal omurgasıdır. Pedagojide ise çocuğun haysiyeti, soru sorma hakkı ve gerçek fırsat eşitliği öne çıkar. Heterobilim Okulu perspektifi bütün bölümleri birleştirir: Bir düzenin değeri, ne söylediğiyle değil, kimin hayatını güçlendirdiği, kimin bedel ödediği ve kimin haysiyetini koruduğuyla ölçülür.

SUMMARY

This work examines the concepts of justice and equality through a multilayered framework involving ethics, philosophy, political science, sociology, economics, law, public administration, and pedagogy. Justice is defined as the restoration of rightful due, while equality means the recognition of human dignity for all. Yet the text emphasizes that these two concepts are not simply identical. Treating everyone the same can sometimes produce injustice; therefore, fairness emerges as a deeper measure that considers needs, starting conditions, class burdens, and historical inequalities. On the ethical level, conscience, dignity, and human value stand at the center. In politics, justice means limiting power, while equality means the genuine

recognition of citizenship. Sociologically, class, identity, status, cultural capital, and invisible forms of humiliation reveal the everyday faces of inequality. In economics, income, wealth, labor, taxation, and distributive justice are discussed; working poverty and inherited wealth appear as central problems. The legal section stresses not only equality before the law but also real access to justice. In public administration, merit, transparency, accountability, and impartiality form the institutional backbone of justice. In pedagogy, the dignity of the child, the right to ask questions, and genuine equality of opportunity come to the foreground. The perspective of the Heterobilim Okulu unites all sections: the value of a social order is measured not by what it claims, but by whose life it strengthens, who pays the cost, and whose dignity it protects.

2

KAVRAMLARIN İLK KAPISI: ADALET NEDİR, EŞİTLİK NEDİR?

Adalet ve eşitlik, insanlığın en eski iki büyük kavgasıdır. Biri terazinin başında bekler, diğeri sofranın kenarında. Biri "hakki kimden aldın, kime vermedin?" diye sorar, diğeri "bu sofrada neden bazılarının yer yok?" diye insanın yakasına yapışır. Bu iki kavram yan yana anıldığında çoğu zaman kardeş gibi görünür, fakat aralarında sessiz, derin ve bazen kanlı bir gerilim vardır. Çünkü adalet her zaman eşit davranmak değildir, eşitlik de her zaman adalet üretmez. Herkese aynı ayakkabıyı vermek eşitlik gibi görünebilir, ama ayağı yaralı olanın, yolu taşlı olanın, çocuk yaşta yürümeye zorlananın payına acı düşer. İşte bu yüzden adalet ile eşitlik arasındaki ilişki, yalnızca felsefî bir tartışma değil, insanın dünya üzerindeki varoluş sınavıdır.

Adalet, en basit anlamıyla hakkın yerini bulmasıdır. Fakat bu basit tanımın altında koskoca bir medeniyet meselesi yatar. "Hak" dediğimiz şey nedir? Doğuştan mı gelir, emekle mi kazanılır, ihtiyaçla mı belirlenir, yasa ile mi tanınır, yoksa insanın haysiyetinden mi doğar? Adalet bu soruların ortasında şekillenir. Bir çocuğun süt hakkı, bir işçinin emeğinin karşılığı, bir sanığın adil yargılanma hakkı, bir yurttaşın kamu hizmetine eşit erişimi, bir kadının güvenlik ve saygı talebi, bir yoksulun aç kalmama hakkı, bir yaşlının terk edilmeme hakkı, hepsi adaletin farklı yüzleridir. Adalet yalnızca mahkeme salonunda hâkimin tokmağıyla beliren bir şey değildir.

Pazarda, okulda, hastanede, belediye kapısında, aile sofrasında, iş yerinde, sınav salonunda, miras paylaşımında, hatta bir çocuğun sınıfta söz alıp alamamasında belirir.

Eşitlik ise insanların değer bakımından denk kabul edilmesiyle başlar. Hiç kimsenin doğduğu aile, cinsiyeti, dili, inancı, etnik kökeni, mezhebi, bedensel durumu, sınıfsal konumu veya ekonomik gücü yüzünden daha az insan sayılmaması gerekir. Bu fikir modern siyasal dünyanın en büyük kazanımlarından biridir. Fakat eşitlik yalnızca "herkes kanun önünde eşittir" cümlesine sıkıştırıldığında eksik kalır. Çünkü kanun önünde eşit olmak, hayatın içinde gerçekten eşit olmak anlamına gelmeyebilir. Aynı sınava giren iki çocuktan biri sessiz bir odada, kitap dolu bir evde, iyi beslenerek büyümüşse, diğeri kalabalık bir evde, yoksulluk ve kaygı içinde büyümüşse, sınav kâğıdı aynı olsa bile hayat aynı değildir. Biçimsel eşitlik bazen gerçek eşitsizliği örten parlak bir perdeye dönüşür.

Bu noktada felsefenin kadim sorusu başlar: Adalet herkese aynı şeyi vermek midir, yoksa herkese hakkı olanı vermek midir? Aristoteles bu ayrımı çok erken fark etmişti. Onun düşüncesinde dağıtıcı adalet, toplumdaki onur, mal, makam ve imkânların hangi ölçüye göre paylaşılacağını sorar. Düzeltici adalet ise haksızlık olduğunda bozulan dengeyi yeniden kurmaya çalışır. Birine zarar verilmişse, birinin hakkı yenmişse, bir sözleşme bozulmuşsa, adalet yalnızca eşit muamele değil, bozulan terazinin yeniden ayarlanmasıdır. Burada önemli olan şudur: Adalet, düz bir cetvel değil, hassas bir terazidir. Cetvel herkesi aynı hizada ölçer, terazi ise ağırlığı, yükü, eksikliği ve fazlalığı hesaba katar.

Platon'da adalet, ruhun ve toplumun düzeniyle ilişkilidir. Her unsurun kendi yerinde, kendi ölçüsünde, kendi işleviyle uyum içinde bulunması adaletin temelidir. Fakat burada dikkatli olmak gerekir. Düzen adına adalet savunulurken, bazen hiyerarşi kutsanabilir. Tarih boyunca birçok iktidar "düzen" diyerek eşitsizliği meşrulaştırmıştır. Bu yüzden adalet fikri, yalnızca düzen arayışıyla yetinemez. Düzen kimin düzenidir? Kim merkezde, kim kenarda durmaktadır? Kim konuşmakta, kim susturulmaktadır? Heterobilim Okulu'nun sorusu burada bıçak gibi devreye girer: Bu düzen kime hayat veriyor, kimin nefesini kesiyor?

Modern dönemde Jean-Jacques Rousseau eşitsizliğin doğal değil, toplumsal olarak üretildiğini güçlü biçimde ortaya koyar. İnsanlar arasında doğal farklar olabilir; biri daha güçlü, biri daha hızlı, biri daha yetenekli olabilir. Fakat toplumsal eşitsizlik, mülkiyet, iktidar, kurumlar, gelenekler ve meşruiyet anlatılarıyla büyür. Birileri toprağı çevirip "burası benim" dediğinde ve başkaları buna inandığında, eşitsizlik yalnızca

ekonomik değil, ahlâkî ve siyasal bir biçim alır. Bu yüzden eşitlik tartışması mülkiyet, emek, iktidar ve hukuk tartışmasından ayrılamaz. Yoksulluk yalnızca para eksikliği değildir; çoğu zaman ses eksikliği, temsil eksikliği, saygı eksikliği, gelecek eksikliğidir.

John Rawls, adaleti “hakkaniyet” fikriyle yeniden düşünür. Rawls’un temel sezgisi şudur: Toplumun kurallarını belirlerken kim olduğumuzu, hangi ailede doğacağımızı, zengin mi yoksul mu olacağımızı, sağlıklı mı engelli mi doğacağımızı bilmeseydik, nasıl bir toplum isterdik? Bu düşünce deneyi insanı ahlâkî bir çıplaklıkla karşı karşıya bırakır. Çünkü kimse kendisinin en altta doğma ihtimalini bilerek acımasız bir düzen kurmak istemez. Rawls’un fark ilkesi de burada önem kazanır: Eşitsizlikler ancak en dezavantajlıların durumunu iyileştiriyorsa kabul edilebilir. Yani toplumdaki farklar, güçlülerin keyfine değil, zayıfların hayatını güçlendirme şartına bağlanmalıdır.

Amartya Sen ise adalet ve eşitlik tartışmasını kapasite meselesine taşır. Ona göre mesele yalnızca insanların ne kadar gelire sahip olduğu değildir; insanların ne yapabildiği, ne olabildiği, hangi hayat imkânlarına gerçekten ulaşabildiğidir. İki kişiye aynı miktarda para vermek, onların aynı özgürlüğe sahip olduğu anlamına gelmez. Engelli biri, hasta biri, yaşlı biri, bakım yükü taşıyan biri, savaş veya afet bölgesinde yaşayan biri, aynı kaynakla aynı hayatı kuramaz. Bu yüzden gerçek eşitlik, yalnızca kaynakların dağıtımına değil, insanların kapasitelerinin gelişmesine bakmalıdır. Eşitlik, insanın imkân ufkunu genişletmediğinde kâğıt üzerinde kalır.

Adalet ile eşitliğin en kritik ayrımı burada belirginleşir: Eşitlik aynılaştırma tehlikesi taşır, adalet ise ölçüsüz bırakıldığında keyfileşebilir. Aynılaştırıcı eşitlik, farklı ihtiyaçları görmezden gelir. Keyfî adalet ise “herkesin hakkı farklıdır” bahanesiyle ayrıcalık üretebilir. Bu yüzden bu iki kavram birbirini denetlemek zorundadır. Eşitlik, adaletin aristokratik ve keyfî sapmalarını frenler. Adalet ise eşitliğin kör ve mekanik uygulamalarını insanîleştirir. Biri olmadan diğeri sakatlanır. Eşitliksiz adalet imtiyaz kokar. Adaletsiz eşitlik bürokratik soğukluk üretir.

Türkiye gibi tarihsel olarak devlet, cemaat, sınıf, kimlik ve merkez çevre gerilimleriyle yoğrulmuş toplumlarda adalet ve eşitlik tartışması daha da çetinleşir. Çünkü burada yurttaşlık çoğu zaman soyut bir hukukî statü olmaktan çıkıp aidiyet, sadakat, makbullük ve güç ilişkileriyle belirlenir. Kimin hakkı hızlı görülür, kimin dosyası bekletilir? Kimin çocuğu iyi okula gider, kimin çocuğu kader diye yoksulluğa teslim edilir? Kim kamu kapısından gülyüzle girer, kim kapıda ezilir? Kim kanun karşısında yurttaşdır, kim bürokratik bir yük gibi görülür? Bu sorular sorulmadan adalet de eşitlik de süslü kelimededen ibaret kalır.

Heterobilim Okulu açısından adalet ve eşitlik, toplumun etik metabolizmasını ölçen iki ana göstergedir. Bir toplumun sağlıklı olup olmadığını anlamak için yalnızca büyüme rakamlarına, seçim sandıklarına, mahkeme binalarına veya anayasa maddelerine bakmak yetmez. Çocuğun yüzüne, işçinin eline, yoksulun sofrasına, yaşlının yalnızlığına, kadının korkusuna, gencin gelecek duygusuna, köylünün toprağına, öğrencinin sorusuna bakmak gerekir. Çünkü adalet, hayatın en küçük hücrelerinde ya işler ya çürür. Eşitlik de nutuklarda değil, kapıların kimlere açık olduğunda belli olur.

Sonuçta adalet ve eşitlik insanın haysiyet sınavıdır. Adalet, hakkın kaybolduğı yerde hafızayı çağırır. Eşitlik, insanın değersizleştirildiğı yerde onuru ayağına kaldırır. Bu iki kavramı birlikte düşünmek, yalnızca daha iyi bir hukuk düzeni değil, daha yaşanabilir bir toplum hayal etmek demektir. Fakat bu hayal romantik bir temenniyle kurulamaz. Terazide, sofraya, okula, mahkemeye, pazara, devlete ve vicdana bakmak gerekir. Orada ne görüyorsak, adaletimiz ve eşitliğimiz odur.

Filozof Kirpi: "Adalet terazinin vicdanıdır, eşitlik sofranın haysiyetidir; biri bozulursa insan eksilir, ikisi bozulursa toplum çürür."

AHLÂKÎ TEMEL: VİCDAN, HAYSİYET VE İNSAN DEĞERİ

Adalet ve eşitlik, hukuk kitaplarının soğuk sayfalarından önce insanın içindeki o eski, kırılğan, kolay kandırılan ama bütünüyle susturulamayan vicdan bölgesinde başlar. Bir mahkeme kurulmadan önce insanın içinde küçük bir mahkeme vardır. Bir anayasa yazılmadan önce insan yüzüne bakınca utanma kabiliyeti vardır. Bir devlet yurttaşına hak tanımadan önce, insanın başka bir insana "sen benden az değilsin" diyebilme olgunluğu gerekir. Bu yüzden adaletin ve eşitliğin ahlâkî temeli, yalnızca soyut ilkelerden ibaret değildir; acı karşısında duyarlılık, haksızlık karşısında huzursuzluk, ezilen karşısında sorumluluk, güç karşısında ölçü, nimet karşısında şükür ve başkasının hakkı karşısında titreme meselesidir. Vicdan burada dekor değil, insanın iç terazisidir. Fakat terazi paslanabilir, ibre bozulabilir, insan kendi çıkarını ahlâk zannedebilir. İşin fenası da burada başlar.

Vicdan, adalet duygusunun en eski evidir. Çocuk daha hukuk öğrenmeden haksızlığı sezer. Bir oyuncak haksız paylaşırsa itiraz eder, bir kardeşe fazla ilgi gösterilirse içerler, birine haksız yere kızılırsa yüzünde o saf öfke belirir. Bu erken duygu, insanın adaletle kurduğı ilk bağıdır. Fakat vicdan kendiliğinden olgunlaşmaz. Aile, okul, mahalle, din, kültür, medya, devlet ve ekonomi bu iç sesi ya inceltir ya da köreltir. Sürekli güçlüye hak veren bir toplumda vicdan, güçlünün yanında konumlanmayı öğrenir. Sürekli

yoksulu suçlayan bir toplumda vicdan, açlığı bile ahlâk eksikliği gibi görmeye başlar. Sürekli itaati erdem diye pazarlayan bir düzen içinde vicdan, itirazı terbiyesizlik sanır. Bu nedenle ahlâkî adalet, yalnızca bireyin "iyi niyetine" bırakılamaz; vicdanın beslendiği toplumsal iklim de sorgulanmalıdır.

Haysiyet, adalet ve eşitlik tartışmasının merkezindeki en sert kavramlardan biridir. İnsan haysiyeti, insanın yalnızca yaşadığı için, yalnızca insan olduğu için değer taşıdığı fikrine dayanır. Bu değer, devletten alınan bir izin belgesi değildir. Zenginlikle artmaz, yoksullukla azalmaz. Diploma ile parlamaz, işsizlikle sönmez. Makamla büyümeyebilir, mahkûmiyetle bütünüyle yok olmaz. Immanuel Kant'ın insanı araç değil amaç olarak gören ahlâk anlayışı burada hâlâ diri bir damar sunar. İnsan, başka amaçlar için kullanılacak bir nesne değildir. Onun bedeni, emeği, oyu, yoksulluğu, korkusu, inancı, kimliği, çaresizliği birilerinin iktidar oyununun hammaddesi yapılamaz. Bir insanı yalnızca vergi mükellefi, seçmen, işgücü, müşteri, memur, asker, hasta, dosya, sayı veya kalabalık olarak görmek haysiyeti yaralar. İnsan, kategorilerin içine sığmayan bir varlıktır; bürokrasinin dosya kapağı insan yüzünün yerini alamaz.

Eşitlik de ahlâkî anlamını buradan alır. İnsanların eşitliği, herkesin aynı özelliklere sahip olması değildir. İnsanlar yetenek, güç, sağlık, zekâ, servet, kültür, şans, aile, coğrafya bakımından farklıdır. Ahlâkî eşitlik, bütün bu farklara rağmen hiç kimsenin insanlık değeri bakımından aşağı sayılamayacağını söyler. Yani eşitlik, aynılık iddiası değil, değer ortaklığıdır. Bir çocuğun yoksul olması onun daha az umut hak ettiği anlamına gelmez. Bir işçinin düşük ücretle çalışması onun daha az saygıyı hak ettiği anlamına gelmez. Bir kadının kamusal alanda güvencesiz hissetmesi kader değil, ahlâkî başarısızlıktır. Bir engellinin şehre erişememesi teknik eksiklik değil, haysiyet ihlâlidir. Eşitlik, insan değerinin toplumsal kurumlar tarafından aşağılanmama güvencesidir.

Adalet ise bu haysiyetin pratik ölçüsüdür. Bir insanın haysiyetini kabul ettiğinizi söyleyebilirsiniz, fakat ona adil ücret vermiyorsanız, adil yargılanma imkânı tanımıyorsanız, eğitimde gerçek fırsat sağlamıyorsanız, sağlık hizmetine ulaşmasını güvence altına almıyorsanız, yaşlılığında onu yalnızlığa terk ediyorsanız, sözünüz güzel ama boştur. Ahlâkî iddia, kurumlarda sınanır. Vicdan yalnızca iç sıkıntısı olarak kalırsa iyi niyetli bir sis üretir. Adalet, vicdanın kuruma dönüşmüş biçimidir. Eşitlik ise haysiyetin toplumsal hayatta görünür hâle gelmesidir. Bu yüzden adalet ve eşitlik, ahlâkî duyarlılıkla kurumsal düzen arasında köprü kurar. Sadece "iyi insan" olmak yetmez; iyi düzen kurmayan toplum, iyi niyetli bireylerin omzuna fazla yük bindirir.

Emmanuel Levinas'ın başkasının yüzü karşısında sorumluluk düşüncesi, adaletin ahlâkî kaynağını daha çıplak biçimde gösterir. Başkasının yüzü, bize yalnızca bir varlık göstermez; bir çağrı yöneltir. "Beni ezme, beni yok sayma, beni araç yapma, acımı seyretme." Bu çağrı, adaletin en temel sesidir. Başkasının yüzünü görmeyen toplum, haksızlığı rakamlaştırır. Açlık oran olur, ölüm istatistik olur, işsizlik veri olur, yoksulluk grafik olur, göçmenlik güvenlik sorunu olur, çocuk ihmal dosya olur. İnsan yüzü kaybolduğunda ahlâkî duyarlılık da buharlaşır. O yüzden adaletin ilk pedagojisi yüz görmektir. İnsan, görmediği acıya karşı kolayca zalimleşir. Modern toplumların en büyük ahlâkî krizi de budur: Acıyı uzaktan izleyip kendini hâlâ iyi insan sanmak.

İslâm ahlâkındaki kul hakkı, mizan ve emanet kavramları da adalet ile eşitliğin ahlâkî zeminini güçlü biçimde taşır. Kul hakkı, haksızlığın yalnızca dünyevî bir düzen ihlâli değil, varoluşsal bir borç olduğunu hatırlatır. Mizan, ölçünün bozulmamasıdır; pazarda tartıda, mahkemede hükümde, devlette yönetimde, ailede sevgide, eğitimde imkânda, ekonomide bölüşümde ölçü. Emanet ise gücün kişisel mülk değil, sorumluluk olduğunu söyler. Makam emanettir, kamu malı emanettir, çocuk emanettir, tabiat emanettir, bilgi emanettir, söz emanettir. Bu perspektifte adalet, insanın yalnızca hak talep etmesi değil, sorumluluk taşımasıdır. Eşitlik de herkesin aynı konforu tüketmesi değil, herkesin haysiyetine yaraşır bir hayata erişebilmesidir.

Fakat ahlâkî söylemin büyük bir tehlikesi vardır: Adaletsizliği bireysel merhametle örtmek. Bir toplum yoksulluğu sadaka ile, hukuksuzluğu sabır telkiniyle, eşitsizliği kader diliyle, liyakatsizliği "bizden olsun" anlayışıyla, kadınların güvencesizliğini namus nutuklarıyla, çocukların eğitim yoksunluğunu sınav başarısı masallarıyla örterse, ahlâk ahlâksızlığın makyajına dönüşür. Merhamet değerlidir, fakat adaletin yerine geçerse zehirli bir konfora dönüşür. Çünkü merhamet verenin üstünlüğünü koruyabilir, adalet ise hakkı teslim eder. Yoksula acımak kolaydır; yoksulluğu üreten düzeni değiştirmek zordur. Ezilene üzölmek kolaydır; ezen mekanizmaya karşı durmak bedel ister. Burada ahlâkın gerçek sınavı başlar.

Heterobilim Okulu açısından vicdan, haysiyet ve insan değeri, toplumun etik metabolizmasının ana enzimleridir. Bir toplumun etik metabolizması bozulduğunda, o toplum haksızlığı sindirmeye başlar. Önce küçük kayırmalar normalleşir, sonra büyük yolsuzluklar makul görünür. Önce liyakatsizlik "bizim çocuklar" diye sevimlileştirilir, sonra kurumlar çürür. Önce yoksulun sesi duyulmaz, sonra yoksulluk kader diye paketlenir. Önce hukuk bazılarına hızlı, bazılarına yavaş işler, sonra adalet duygusu çöker. Böyle bir toplumda eşitlik tabelada kalır, adalet törende okunur, haysiyet ise kalabalıkların ayakları altında ufalanır.

Pedagojik açıdan bakıldığında adalet ve eşitliğin ahlâkî temeli çocuklukta kurulur. Çocuğa yalnızca kurallara uymayı öğretmek yetmez; kuralın niçin var olduğunu, kime zarar verdiğini, kimi koruduğunu, hangi durumda haksızlığa dönüşebileceğini de düşündürmek gerekir. Çocuk başını indirmesin, sorusunu kaldırsın. Bir sınıfta adalet, öğretmenin herkese aynı ses tonuyla davranmasından ibaret değildir; sessiz çocuğu fark etmek, yoksul çocuğu utandırmamak, farklı öğrenen çocuğu dışlamamak, itiraz eden çocuğu düşmanlaştırmamak, başarılı çocuğu kibirle zehirlememek, güçsüz çocuğu kalabalığın insafına terk etmemektir. Eğitim, haysiyet terbiyesi değilse yalnızca diploma dağıtan bir bürokratik değırmendir.

Sonunda adalet ve eşitliğin ahlâkî temeli şu basit ama ağır soruya dayanır: Başkasının insanlığını kendi çıkarım, korkum, kimliğim, mezhebim, sınıfım, ideolojim ve konforum karşısında gerçekten kabul ediyor muyum? Bu soruya dürüst cevap vermeyen kişi de toplum da adalet konuşurken biraz sahtekârlık yapar. Çünkü adalet, insanın kendine benzeyeni sevmesi değildir; kendine benzemeyenin hakkını da koruyabilmesidir. Eşitlik, kendi mahallesine özgürlük istemek değildir; sevmediğin insanın da haysiyetini güvence altına almaktır. Ahlâk burada süs değil, bıçaktır; insanın kendi ikiyüzlülüğünü keser.

8

Filozof Kirpi: "Vicdan paslanırsa adalet terazisi tartmaz, haysiyet unutulursa eşitlik yalnızca kalabalığa dağıtılmış bir sus payı olur."

FELSEFÎ GERİLİM: EŞİTLİK Mİ HAKKANİYET Mİ?

Eşitlik ile hakkaniyet arasındaki fark, adalet düşüncesinin en ince, en tehlikeli, en çok yanlış anlaşılan boğazıdır. Eşitlik, ilk bakışta temiz bir kelime gibi görünür; herkese aynı davranmak, herkesi aynı çizgide görmek, kimseye ayrıcalık tanımamak. Kulağa güzel gelir, hatta siyasal nutuklarda mis gibi parlar. Fakat hayatın kendisi düz bir masa değildir. İnsanlar dünyaya aynı yerden başlamaz, aynı imkânlarla büyümmez, aynı korkularla uyanmaz, aynı bedenle yürümez, aynı aileden güç almaz, aynı mahalleden seslenmez. Birine düz yol olan şey, başkası için uçurum olabilir. Bu yüzden eşitlik, hayatın eşitsiz başlangıçlarını hesaba katmadığında, adaletin kardeşi değil, onun kör memuru hâline gelir. Hakkaniyet tam burada devreye girer; herkese aynı şeyi vermek yerine, herkesin insan haysiyetine yaraşır biçimde var olabilmesi için gerekli ölçüyü, bağlamı ve ihtiyacı hesaba katar.

Felsefî açıdan eşitlik, insan değerinin ortaklığına dayanır. İnsanlar doğuştan aynı servete, aynı bedensel güce, aynı zekâyâ, aynı yeteneğe, aynı sosyal çevreye sahip

değildir, fakat insanlık değeri bakımından denk kabul edilmelidir. Bu ilke olmadan adalet aristokratik bir imtiyaza dönüşür. Çünkü güç sahipleri, kendi üstünlüklerini "doğal fark" diye pazarlamayı sever. Tarih boyunca soylular soylarını, zenginler servetlerini, erkekler cinsiyetlerini, merkezdekiler kültürlerini, çoğunluklar kimliklerini üstünlük gerekçesi hâline getirmiştir. Eşitlik bu kibirli düzeneklere karşı şunu söyler: Hiç kimse insanlık değeri bakımından başkasından fazla değildir. Fakat mesele burada bitmez. Değer eşitliği ile hayat imkânlarının eşitliği arasında derin bir mesafe vardır. Kâğıt üzerinde eşit sayılan insanlar, gerçek hayatta bambaşka yükler taşır.

Hakkaniyet, bu mesafeyi gören adalet aklıdır. Hakkaniyet, soyut eşitliğin yetmediği yerde insanın somut durumuna bakar. Bir sınıfta bütün öğrencilere aynı kitabı dağıtmak eşitliktir; kitabı okuyacak ışığı, sessizliği, zamanı, dili, beslenmeyi ve öğretmen desteğini düşünmek hakkaniyettir. Bir şehirde bütün yurttaşlara aynı kaldırım hakkını tanımak eşitliktir; tekerlekli sandalye kullanan bir insanın o kaldırımda gerçekten ilerleyip ilerleyemediğini sormak hakkaniyettir. Bir mahkemede herkesin dava açma hakkı olduğunu söylemek eşitliktir; avukat tutamayan, dilekçe yazamayan, delile ulaşamayan, korkan veya bürokrasinin dilini bilmeyen insanın fiilen hak arayıp arayamadığını görmek hakkaniyettir. Hakkaniyet, eşitliğin gözünü açar.

Aristoteles'in adalet anlayışı burada hâlâ canlıdır. Ona göre adalet bazen eşit olanlara eşit, eşit olmayanlara ise farklı davranmayı gerektirir. Bu cümle, kolayca kötüye kullanılacak bir cümledir; dikkat ister. Çünkü iktidarlar "eşit olmayanlara farklı davranma" fikrini ayrıcalık üretmek için kullanabilir. Fakat Aristoteles'in işaret ettiği temel sezgi önemlidir: Adalet, matematiksel aynılık değildir. Bir hastanede bütün hastalara aynı ilacı vermek eşitlik olabilir, ama tıbbî bakımdan saçmalaktır. Bir deprem bölgesindeki yurttaşla güvenli bir şehirde yaşayan yurttaş aynı kamu desteği düzeyinde görmek biçimsel eşitlik olabilir, ama adalet değildir. Hakkaniyet, farkı imtiyaz için değil, hak teslimi için hesaba katmalıdır. Ölçü bozulduğunda hakkaniyet kayırmacılığa, eşitlik de duyarsızlığa dönüşür.

Jean-Jacques Rousseau, eşitsizliğin yalnızca doğal farklılıklardan doğmadığını, toplumsal kurumlar tarafından büyütüldüğünü gösterdiği için bu tartışmada kritik bir yerde durur. İnsanlar arasında doğal farklar elbette vardır, fakat bu farkların siyasal ve ekonomik uçurumlara dönüşmesi toplumun eseridir. Bir çocuğun yoksul doğması doğal olabilir, fakat o yoksulluğun eğitim, sağlık, beslenme, kültürel erişim, özgüven ve gelecek duygusunu bütünüyle kemirmesi toplumsal bir tercihtir. Hakkaniyetçi adalet, tam da bu toplumsal üretim mekanizmalarına bakar. Çünkü eşitsizlik çoğu

zaman “kader” kılığına girmiş kurumsal ihmaldir. Heterobilim Okulu’nun sevmediği sahtekârlık burada belirir: Düzen kendi ürettiği mağduru sonra tembel, başarısız, yetersiz veya uyumsuz diye damgalar. Çürümenin PR çalışması yani, bildiğin paketli vicdansızlık.

Karl Marx’ın eşitlik tartışmasına katkısı, biçimsel hukukî eşitliğin ekonomik sömürü ilişkilerini gizleyebilmesidir. Kapitalist düzende işçi ile işveren sözleşme yaparken hukuk önünde eşit taraflar gibi görünür. Fakat biri emeğini satmak zorundadır, diğeri sermayeye sahiptir. Biri geçinmek için çalışır, diğeri kâr için çalıştırır. Biçimsel eşitlik burada gerçek güç eşitsizliğini örter. Marx’ın eleştirisi bize şunu hatırlatır: Eşitlik yalnızca hukukun dilinde değil, üretim ilişkilerinin içinde sınanmalıdır. Açlıkla pazarlık eden insan özgür müdür? Borç içindeki insanın tercihi gerçekten tercih midir? İşsiz kalma korkusuyla susan işçinin rızası ahlâken geçerli midir? Bu sorular sorulmadan eşitlik, piyasanın vitrin süsü olur.

John Rawls ise hakkaniyet kavramını modern siyaset felsefesinin merkezine yerleştirir. Onun “cehalet peçesi” düşüncesi, insanı kendi doğum şansından soyutlayarak adil ilkeleri düşünmeye çağırır. Hangi ailede, hangi sınıfta, hangi bedende, hangi cinsiyette, hangi coğrafyada doğacağımızı bilmeseydik, nasıl bir toplum kurardık? Bu soru insanın bencilliğini biraz olsun terbiye eder. Rawls’a göre özgürlükler herkes için güvence altına alınmalı, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler ise ancak en dezavantajlıların durumunu iyileştiriyorsa meşru kabul edilmelidir. Bu yaklaşım, eşitliği kör aynılık olmaktan çıkarır, hakkaniyetle bağlar. Toplumdaki farklar, güçlülerin ayrıcalığını büyütüyorsa adaletsizdir; zayıfların hayat imkânını genişletiyorsa tartışılabilir.

Ronald Dworkin de eşitliği kaynaklar ve sorumluluklar üzerinden tartışırken önemli bir ayırım yapar. İnsanların kendi tercihleriyle ortaya çıkan sonuçlarla, şansın ve doğum koşullarının ürettiği dezavantajlar aynı kefeye konamaz. Bir insanın keyfi tercihlerinin bedelini toplumun bütünü taşımak zorunda olmayabilir, fakat doğuştan gelen engeller, aile yoksulluğu, hastalık, ayrımcılık, kötü eğitim sistemi ve yapısal dışlanma bireyin ahlâkî kusuru gibi görülemez. Hakkaniyet, sorumluluk ile şans ayırt edebilen bir adalet zekâsıdır. Bu ayırımı yapamayan toplum, zenginin başarısını yalnızca çalışkanlık, yoksulun yoksulluğunu yalnızca tembellik diye okur. Böyle toplumlarda ahlâk, güçlülerin biyografisini parlatan ucuz bir cilaya dönüşür.

Amartya Sen’in kapasite yaklaşımı ise tartışmayı daha yaşamsal bir zemine taşır. Sen’e göre adalet, insanların sahip olduğu kaynaklardan çok, bu kaynaklarla ne yapabildiklerine bakmalıdır. Aynı gelir düzeyine sahip iki insanın hayat imkânları aynı

olmayabilir. Engelli bir insan, hasta bir insan, yaşlı bir insan, bakım emeği yüklenen bir kadın, kırsalda yaşayan bir çocuk, savaş veya afet yaşamış bir aile aynı kaynakla aynı özgürlüğe ulaşamaz. O hâlde gerçek eşitlik, insanların yapabilirliklerini ve varoluş imkânlarını genişletmelidir. Burada hakkaniyet, eşitliğin derinleşmiş biçimi olur. Yani mesele herkese aynı anahtarı vermek değil, herkesin kapıyı gerçekten açıp açamadığını görmektir.

Siyaset ve hukuk açısından bu gerilim çok kritiktir. Kanun önünde eşitlik vazgeçilmezdir, çünkü keyfî yönetimi sınırlar. Devlet, yurttaşlar arasında keyfine göre ayırım yapamaz. Fakat yalnızca kanun önünde eşitlik yetmez. Adalete erişim, eğitimde fırsat, sağlıkta güvence, kamu hizmetinde tarafsızlık, temsil süreçlerinde katılım, ekonomik hayatta asgarî güvenlik yoksa eşitlik yarım kalır. Hakkaniyet, kamu yönetimine de şu soruyu sordurur: Aynı kural herkese aynı etkiyi mi yapıyor? Bir vergi düzenlemesi zengini hafifçe rahatsız ederken yoksulun mutfağını yakıyorsa, biçimsel eşitlik adaletsizlik üretir. Bir sınav sistemi herkese aynı soruyu sorarken bazı çocuklara özel ders, bazılarına açlık düşüyorsa, eşitlik kâğıt üzerinde kalır.

Heterobilim Okulu açısından eşitlik ile hakkaniyet arasındaki fark, etik metabolizma meselesidir. Sağlıklı bir toplum, yalnızca herkese aynı cümleyi kurmaz; o cümlenin kimin hayatında neye dönüştüğüne bakar. Praksiyomik açıdan soru şudur: Bu ilke hangi sonucu üretiyor, bedelini kim ödüyor, kimi görünür kılıyor, kimi sessizce dışarıda bırakıyor? Eşitlik, sonuçlarına bakmadan uygulandığında bürokratik bir soğukluğa dönüşür. Hakkaniyet ise sonuçları, bağlamı, yarayı, yükü ve imkânı birlikte düşünür. Fakat hakkaniyet de denetimsiz kalırsa kayırmacılığa dönüşebilir. Bu yüzden adalet, eşitlik ile hakkaniyetin sürekli birbirini sorguladığı canlı bir ahlâkî muhasebedir.

Sonuçta “eşitlik mi hakkaniyet mi?” sorusunun cevabı basit bir tercih değildir. Eşitlik olmadan hakkaniyet imtiyaz üretir, hakkaniyet olmadan eşitlik körleşir. Eşitlik insan değerinin ortak zeminidir, hakkaniyet bu değer gerçeğe hayatta korunma biçimidir. Biri ilkedir, diğeri ölçüdür. Biri kapıyı herkese açar, diğeri kapı eşliğinin bazıları için neden daha yüksek olduğunu fark eder. Adalet ise bu ikisini birbirine düşman etmeden, insan haysiyetinin hizmetine sokabilme sanatıdır.

Filozof Kirpi: “Eşitlik herkese aynı kapıyı gösterir, hakkaniyet kimin o kapıya kadar yaralı yürüdüğünü görür.”

SOSYOLOJİK KATMAN: SINIF, KİMLİK, STATÜ VE GÖRÜNMEZ EŞİTSİZLİKLER

Adalet ve eşitlik sosyolojinin alanına girdiğinde mesele birden bire daha kirli, daha gündelik, daha derin bir hâl alır; çünkü toplum, yalnızca kanun maddelerinden, seçimlerden, mahkemelerden ve ahlâk nutuklarından oluşmaz. Toplum, bakışlardan oluşur, kapılardan oluşur, soyadlarından oluşur, mahallelerden, okul koridorlarından, iş görüşmelerinden, ev içi sessizliklerden, sofradaki paydan, çocuğun üstündeki monttan, konuşurken duyulan aksandan, insanın kendisini nereye ait hissedip hissedemediğinden oluşur. Eşitsizlik çoğu zaman bağırarak gelmez; insanın omzuna sessizce çöker. Bir çocuk daha okula başlamadan sınıfının, ailesinin, mahallesinin, kültürel çevresinin, dilinin, bedeninin ve kimliğinin yükünü taşımaya başlar. Kâğıt üzerinde herkes eşit yurttaştır, fakat hayatın ara sokaklarında bazı çocuklar daha ilk adımda yokuşa sürülür. Sosyolojik gerçeklik tam da bu çıplak sahnede başlar.

Sınıf, adalet ve eşitlik tartışmasının en sert damarlarından biridir. Modern toplumlar sınıf farklarını çoğu zaman görünmez kılmayı sever. "Çalışan başarır", "azmeden kazanır", "fırsatlar herkese açık" gibi cümleler kulağa motive edici gelebilir, fakat çoğu zaman eşitsiz başlangıçları örten parlak ambalajlardır. Yoksul bir evde büyüyen çocukla varlıklı bir evde büyüyen çocuk aynı sınava girebilir, fakat aynı hayattan gelmez. Birinin evinde kitap, sessizlik, beslenme, özel ders, güvenli oda, kültürel teşvik ve özgüven vardır; diğersinin evinde borç, gürültü, kaygı, kardeş bakımı, yetersiz beslenme, gelecek korkusu ve erken büyüme mecburiyeti olabilir. Sınav kâğıdı aynı olsa bile kader kâğıdı aynı değildir. İşte sınıfsal eşitsizlik, eşitlik söyleminin arkasına saklanan büyük toplumsal hilelerden biridir.

Pierre Bourdieu'nün kültürel sermaye kavramı burada çok işe yarar; çünkü eşitsizlik yalnızca para meselesi değildir. İnsan aileden yalnızca gelir değil, konuşma biçimi, beden dili, özgüven, zevk, ilişki ağı, okul bilgisi, kültürel kod, doğru yerde doğru cümleyi kurma becerisi ve dünyaya ait olma hissi devralır. Bazı çocuklar öğretmenle nasıl konuşacağını, sınav sisteminde nasıl davranacağını, hangi kitapların değerli olduğunu, hangi mesleklerin saygın sayıldığını, hangi mekânlarda nasıl durulacağını öğrenmiş olarak büyür. Bazıları ise bu kodlara dışarıdan bakar; sanki toplum büyük bir kulüp, kendisi de kapıdaki eksik davetiyeli misafir gibidir. Adalet burada yalnızca gelir dağılımı değil, kültürel erişim meselesidir. Çünkü insan yalnızca aç kaldığında değil, anlam dünyasından dışlandığında da yoksullaşır.

Statü eşitsizliği de sınıf kadar derindir. Max Weber'in gösterdiği gibi toplumda yalnızca ekonomik güç değil, saygınlık ve itibar da belirleyicidir. Bazı meslekler, bazı aileler, bazı şehirler, bazı okullar, bazı kimlikler, bazı aksanlar toplumda daha yüksek değer görür. İnsanlar bazen paralarından önce statüleriyle kabul edilir veya dışlanır. Bir kapıdan

içeri girerken insanın kıyafetine, soyadına, mezun olduğu okula, konuşma tonuna, geldiği memlekete, hatta yüzündeki özgüven miktarına bakılır. “Sen kimlerdensin?” sorusu, modern toplumun görünmez güvenlik cihazıdır. Bu soru bazen açıkça sorulmaz, ama bakış sorar, kurum sorar, masa sorar, resepsiyon sorar, mülakat sorar. Eşitsizlik yalnızca cebin boşluğunda değil, insanın toplumsal değer hanesine eksik yazılmasında da yaşanır.

Kimlik meselesi adalet ve eşitlik tartışmasını daha da çetrefilli hâle getirir. Cinsiyet, etnik köken, inanç, mezhep, dil, beden, yaş, bölge, göçmenlik, engellilik veya yaşam tarzı insanın toplumsal deneyimini derinden etkiler. Hukuken eşit olmak, toplumsal olarak eşit görülmek anlamına gelmez. Kadınların kamusal alanda güvenlik kaygısıyla hareket etmesi, bazı kimliklerin sürekli sadakat ispatına zorlanması, bazı inanç gruplarının görünmez sayılması, engellilerin şehir içinde bağımsız hareket edememesi, yaşlıların toplumsal hız tarafından kenara itilmesi, göçmenlerin insan değil sorun gibi kodlanması, bunların hepsi eşitsizliğin farklı yüzleridir. Sosyoloji bize şunu gösterir: Eşitsizlik tek bir kaynaktan akamaz; sınıf, kimlik, statü ve kurumlar birbirine karışarak insanın hayatını biçimlendirir.

Burada “görünmez eşitsizlik” kavramı özellikle önemlidir. Bazı eşitsizlikler açıkça ölçülebilir: gelir farkı, servet dağılımı, eğitim süresi, işsizlik oranı, sağlık hizmetine erişim. Fakat bazı eşitsizlikler istatistik tablolarına zor girer: aşağılanma hissi, sürekli kendini ispat etme yorgunluğu, aksanını saklama ihtiyacı, yanlış anlaşılma korkusu, mekâna ait olamama, kamu görevlisi karşısında büzülme, okulda öğretmen tarafından görülmemesi, iş yerinde ciddiye alınmama, aile içinde kız çocuğu olduğu için geri plana itilme. Bunlar toplumsal ruhun mikro yaralarıdır. Bir toplum bu yaraları görmüyorsa, eşitlik hakkında konuşurken eksik konuşur. Çünkü insan yalnızca maddî kaynaklarla değil, tanınma, saygı ve aidiyetle de yaşar.

Émile Durkheim’ın toplumsal dayanışma fikri, adalet ve eşitlik açısından ayrı bir kapı açar. Toplum, bireylerin yan yana dizildiği kuru bir kalabalık değildir; ortak ahlâkî bağlarla, karşılıklı yükümlülüklerle, güven duygusuyla ayakta durur. Eşitsizlik aşırı büyüdüğünde yalnızca yoksullar zarar görmez; toplumun ortak vicdanı da parçalanır. Zengin yoksulu görmez, merkez taşrayı küçümser, eğitilmiş eğitimsiz horlar, güçlü zayıfı yük sayar, çoğunluk azınlığı tahammül edilmesi gereken fazlalık gibi kodlar. Böyle bir toplumda dayanışma çözülür, herkes kendi kabilesine, kendi sınıfına, kendi mahallesine, kendi güvenli fanusuna çekilir. Adalet duygusu kırıldığında toplum birlikte yaşama kabiliyetini kaybeder. Sonra herkes şaşırır: “Bu insanlar neden

birbirine bu kadar öfkeli?" Çünkü yıllarca adaletsizlik birikmiş, kimse kokusunu almak istememiştir.

Zygmunt Bauman'ın güvencesizlik ve akışkan modernlik analizleri de bugünün eşitsizliklerini anlamak için güçlüdür. Modern insan sadece yoksullukla değil, belirsizlikle de ezilir. İş güvencesi azalır, sosyal bağlar zayıflar, mahalle çözülür, aile destekleri kırılır, kurumlara güven düşer, gelecek planı yapmak zorlaşır. Bu koşullarda eşitsizlik yalnızca gelir farkı olmaktan çıkar, gelecek kurabilme farkına dönüşür. Bazıları hayatını uzun vadeli planlarla kurarken, bazıları günü kurtarmaya çalışır. Birinin geleceği yatırım dosyasıdır, diğzerinin geleceği ay sonu hesabıdır. Eşitlikten söz ederken bu zaman eşitsizliğini de görmek gerekir. Çünkü yoksulun zamanı da yoksuldur; bekler, erteler, kuyrukta durur, borç öder, fırsat kaçıır, yaşlanır.

Türkiye bağlamında sosyolojik eşitsizlikler sınıf, kimlik, bölge ve devletle ilişki üzerinden katmerlenir. Büyük şehirle taşra, merkezle çevre, nitelikli okulla yoksul mahalle okulu, güvenli sitelerle çöküntü mahalleleri, özel hastaneyle kamu kuyruğu, torpilli kariyerle liyakat bekleyen gençlik arasında derin yarıklar vardır. Bir yanda bağlantı ağlarıyla kapıları açılanlar, diğzer yanda dilekçe yazıp cevap bekleyenler bulunur. Bir yanda kültürel sermayesiyle her mekânda rahat edenler, diğzer yanda yanlış bir kelime söylememek için kendini kasanlar vardır. Bu toplumda eşitlik, çoğu zaman resmî bir cümle, adalet ise kişisel tanıdık arayışına indirgenmiş yaralı bir beklenti hâline gelir. Daha acısı, insanlar hak istemek yerine "bir tanıdık var mı?" diye sormaya başladığında sosyolojik çürüme kurumsal çürümeyle evlenmiş demektir.

Heterobilim Okulu açısından sosyolojik adalet, toplumun sinaptik hafızasına bakmayı gerektirir. Hangi acılar kuşaktan kuşağa aktarılıyor? Hangi aileler sürekli avantaj, hangileri sürekli dezavantaj devrediyor? Hangi çocuklar dünyaya özgüvenle, hangileri borçla ve korkuyla başlıyor? Hangi gruplar her krizden daha güçlü çıkıyor, hangileri her krizden biraz daha eksilerek dönüyor? Praksiyomik soru yine nettir: Bu toplumsal düzen ne üretiyor, bedelini kim ödüyor? Eğer bir toplum belirli sınıflara, kimliklere ve statü gruplarına sürekli imkân, diğzerlerine sürekli sabır tavsiye ediyorsa, orada eşitlik değil, güzel paketlenmiş tahammül rejimi vardır.

Sonuç olarak sosyolojik açıdan adalet ve eşitlik, yalnızca hukukî haklar veya siyasal ilkelerle açıklanamaz. İnsanların hayatın içine nasıl yerleştiğine, hangi kapılardan rahat geçtiğine, hangi bakışlarda küçüldüğüne, hangi kurumlarda bekletildiğine, hangi okullarda eksik başladığına, hangi mahallelerde unutulduğuna bakmak gerekir. Eşitsizlik, bazen maaş bordrosunda, bazen sınıf defterinde, bazen aile sofrasında, bazen mülakat odasında, bazen bir çocuğun "ben yapamam" diyen iç sesinde

görünür. Adalet, bu görünmez yaraları da hesaba katabildiğinde sosyolojik derinlik kazanır.

Filozof Kirpi: "Eşitsizlik yalnızca cebin boşluğu değildir; insanın bir kapıdan içeri girerken kendi haysiyetini yoklama ihtiyacı duymasıdır."

EKONOMİ POLİTİK: GELİR, SERVET, EMEK VE BÖLÜŞÜM ADALETİ

Adalet ve eşitlik ekonomi alanına girdiğinde, kavramların üstündeki süslü elbiseler çıkar, geriye ekmek, kira, ücret, borç, vergi, miras, mülkiyet, işsizlik, sofraya ve çocukların beslenme çantası kalır. Ekonomi, çoğu zaman rakamların soğuk diliyle anlatılır, fakat aslında insanın en çıplak haysiyet sahalarından biridir. Bir toplumda kim çalışıyor, kim kazanıyor, kim biriktiriyor, kim borçlanıyor, kim miras devralıyor, kim ömür boyu kira ödüyor, kim kamusal kaynaklara yakın duruyor, kim emeğinin karşılığını alamıyor? Bu sorular sorulmadan adalet de eşitlik de eksik kalır. Çünkü açlık karşısında felsefe susmaz ama utanarak konuşur; yoksulluk karşısında hukuk metinleri yetmez, mutfağın dumanına, pazardaki fileye, maaş gününün üçüncü gününde boşalan cüzdana bakmak gerekir.

15

Ekonomik eşitlik, herkesin aynı miktarda paraya sahip olması demek değildir. Böyle kaba bir eşitleme hem mümkün değildir hem de insan emeğinin, tercihlerinin ve üretkenliğinin farklarını yok sayabilir. Fakat ekonomik adalet, bazı insanların hayatı boyunca çalışmasına rağmen temel ihtiyaçlarını karşılayamaması, bazı insanların ise doğduğu servet sayesinde hiçbir emek vermeden güç ve imtiyaz devralması karşısında sessiz kalamaz. Gelir eşitsizliği bir ayın içinde kimin ne kadar kazandığını gösterir; servet eşitsizliği ise kuşaklar boyunca kimin neyi biriktirdiğini, kimin geleceğe daha baştan önde başladığını gösterir. Gelir bugünün imkânıdır, servet yarının garantisidir. Bu yüzden servet eşitsizliği, sınıfsal kaderin en sessiz ama en kalıcı motorudur.

Karl Marx'ın ekonomi politik eleştirisi burada hâlâ sert bir ışık taşır. Marx bize piyasa ilişkilerinin yüzeyde özgür sözleşme gibi görünse de derinde güç ilişkileriyle kurulduğunu hatırlatır. İşçi ile işveren hukuk önünde eşit taraflar gibi sözleşme yapar, fakat biri yaşamak için emeğini satmak zorundadır, diğeri sermaye sahibidir. Bu eşitlik, açlık baskısını ve geçim zorunluluğunu görmezden geldiğinde biçimsel kalır. Bir insan işsiz kalmamak için düşük ücrete, kötü çalışma koşullarına, uzun mesaiye ve güvencesizliğe razı oluyorsa, burada rızanın ahlâkî niteliği tartışmalıdır. Açlıkla terbiye edilmiş rıza özgürlük değildir; yalnızca zorunluluğun imzalı hâlidir.

Emek meselesi adaletin kalbidir. Bir toplum, emeği yalnızca maliyet kalemi olarak görmeye başladığında insanı da üretim aracına indirger. Oysa emek, insanın zamanıdır, bedeni, zihni, yorgunluğu, siniri, uykusuzluğu, aileden çalınan saatleri, gençlikten eksilen yıllarıdır. Asgarî ücret tartışması bu yüzden yalnızca teknik bir ücret hesabı değildir; bir insanın emeğiyle haysiyetli yaşayıp yaşayamayacağı sorusudur. Eğer çalışan bir insan barınma, beslenme, ulaşım, sağlık, eğitim ve kültürel hayat gibi temel alanlarda sürekli eksik kalıyorsa, o toplumda çalışma artık yoksulluktan çıkış yolu olmaktan çıkar, yoksulluğun disipline edilmiş biçimine dönüşür. Çalışan yoksulluğu, modern ekonominin en büyük ahlâkî skandallarından biridir.

John Maynard Keynes'in devlet müdahalesi fikri, piyasanın kendi kendine adalet üretmediğini gösteren önemli bir damardır. Piyasa, verimlilik sağlayabilir, üretimi artırabilir, yenilik doğurabilir, fakat kendiliğinden hakkaniyetli bölüşüm üretmez. Güçlüler pazarlık masasına güçlü oturur, zayıflar çoğu zaman "seçenek" adı verilen dar bir koridorda hareket eder. Bu nedenle kamu otoritesi, sosyal güvenlik, istihdam politikaları, ücret düzenlemeleri, vergi adaleti, kamu yatırımları ve temel hizmetlerle dengeleyici rol üstlenmek zorundadır. Fakat burada kritik nokta şudur: Devlet, ekonomik adalet adına hareket ederken kendi çevresine kaynak aktaran bir dağıtım makinesine dönüşürse, piyasa adaletsizliğinin yanına siyasal kayırmacılık eklenir. O zaman yoksul yine bekler, yakın olan yine alır.

Vergi adaleti, ekonomik eşitlik tartışmasının en somut imtihanlarından biridir. Bir toplumda vergi yükü kimlerin sırtına biniyor? Dolaylı vergiler yoluyla yoksul ve orta sınıf her alışverişte daha fazla mı eziliyor? Servet, rant, miras, yüksek kazanç ve finansal gelir yeterince vergilendiriliyor mu? Vergi sistemi güçlülerden adil pay almadığında, kamu yükü sessizce halkın mutfağına yıkılır. Ekmeğe, süte, elektriğe, doğalgaza, ulaşımaya yansıyan vergi ve fiyat baskısı, yoksulun cebinden görünmez biçimde alınan hayattır. Vergi adaletsizliği, devletin yurttaşına "hep birlikte fedakârlık" deyip faturayı en zayıfa kesmesidir. Güzel slogan, kötü tahsilat; bildiğin maliye soslu sınıf dayatması.

Thomas Piketty'nin servet birikimi üzerine çalışmaları, modern kapitalizmin büyük sorunlarından birinin servetin emekten daha hızlı büyümesi olduğunu gösterir. Eğer sermaye getirisi, emeğin gelir artışından sürekli yüksekse, çalışanlar ne kadar çabalarsa çabalasın servet sahipleri arayı açar. Bu durumda meritokrasi, yani liyakatle yükselme anlatısı kırılmaya başlar. Çünkü miras devralanla borç devralan aynı yarışa başlamaz. Birinin ailesi ev, arsa, şirket, ilişki ağı ve güvenli gelecek bırakır; diğerinin

ailesi kredi borcu, kira yükü ve kırılğan hayat bırakır. Böyle bir düzende “çalış sen de başarısın” cümlesi bazen motivasyon değil, sosyolojik hakarettir.

Amartya Sen'in kapasite yaklaşımı ekonomik adalet tartışmasına daha insanî bir pencere açar. Yoksulluk yalnızca düşük gelir değildir; yapabilme imkânının daralmasıdır. İyi beslenemeyen çocuk öğrenemez, ulaşım parası bulamayan genç kültürel hayata katılamaz, sağlık hizmetine erişemeyen emekçi çalışamaz, güvencesiz yaşayan insan gelecek planı kuramaz. Ekonomik eşitsizlik, insanın yalnızca bugünkü tüketimini değil, gelecekte olabileceği insanı da çalar. Bu yüzden adil ekonomi, sadece büyüme oranlarını değil, insanların hayat kapasitelerini genişletip genişletmediğini ölçmelidir. Büyüme varsa ama çocuklar kötü besleniyor, gençler umutsuz, emekliler geçinemiyor, işçiler borçla yaşıyorsa, orada büyüyen şey toplum değil, istatistiklerin makyaj çantasıdır.

Kamu kaynaklarının bölüşümü de ekonomi politiğin adalet sınavıdır. Bütçe kime çalışıyor? Eğitim, sağlık, barınma, afet güvenliği, kırsal kalkınma, çocuk refahı ve çevre için mi kullanılıyor, yoksa gösterişli projeler, rant alanları, sadakat ağları ve kısa vadeli siyasal vitrin için mi harcanıyor? Bir devletin ahlâkı bütçesinde gizlidir. Çünkü bütçe, soyut ideolojinin somut cüzdanıdır. Kime kaynak ayrıldığı, kimin ertelendiği, kimin unutulduğu, kimin desteklendiği orada görünür. Adalet konuşan bir yönetimin ilk sınavı, kamu parasını kimlerin hayatını iyileştirmek için kullandığıdır. Kamu malı, kimsenin babasının kesesi değildir; halkın terinden, vergisinden, emeğinden, sabrından birikir.

Heterobilim Okulu açısından ekonomi politik, toplumun etik metabolizmasının en sert test alanıdır. Çünkü ekonomik düzen, niyetlerle değil sonuçlarla ölçülür. Praksiyomik soru burada tokat gibi iner: Bu sistem ne üretiyor, bedelini kim ödüyor, kimin sofrası büyüyor, kimin çocuğu eksik besleniyor, kimin emeği görünmez kalıyor? Eğer bir ekonomik model sürekli geniş kitlelere sabır, tasarruf, fedakârlık ve kanaat tavsiye ederken belirli çevrelere rant, imtiyaz, vergi affı, ihale ve servet transferi sunuyorsa, orada adalet değil, düzenlenmiş yağma vardır. Eşitlik ise bu yağmanın ardından dağıtılan moral broşürüne dönüşür.

Sonuçta ekonomik adalet, yalnızca daha fazla üretmek değil, üretilenin insan haysiyetine uygun biçimde bölüşülmesini sağlamaktır. Eşitlik, herkesin aynı zenginlikte olması değil, hiç kimsenin insanlık onurunu kaybedecek yoksunluğa itilmemesidir. Adalet, emeğin hakkını, servetin sorumluluğunu, devletin yükümlülüğünü ve piyasanın sınırını birlikte düşünmektir. Bir toplumun gerçek ahlâkı,

en zayıfın sofrasında, en düşük ücretlinin ayında, borçlu ailenin gecesinde, işsiz gencin sabahında ve emeklinin pazar filesinde görünür.

Filozof Kirpi: "Ekonomik adalet, zenginin vicdanına bırakılmış sadaka değil, emeğin terini ve yoksulun sofrasını koruyan sert bir haysiyet düzenidir."

HUKUK AÇISINDAN: KANUN ÖNÜNDE EŞİTLİK VE ADALETE ERİŞİM

Adalet ve eşitlik hukuk alanına girdiğinde, kavramlar artık yalnızca vicdanın, felsefenin, siyasetin veya ekonominin konusu olmaktan çıkar, insanın devlete karşı korunup korunmadığı meselesine dönüşür. Hukuk, teoride zayıfın güçlü karşısındaki kalkanıdır. Fakat pratikte hukuk bazen güçlüye zırh, zayıfa labirent olabilir. Kanun önünde eşitlik, modern hukuk devletinin en temel iddialarından biridir: Herkes aynı kanuna tâbidir, hiç kimse soyundan, servetinden, makamından, kimliğinden, inancından veya siyasal yakınlığından dolayı ayrıcalıklı ya da eksik sayılmaz. Güzel cümle. Ama hukukta en tehlikeli şey güzel cümlenin kötü pratiğe kılıf olmasıdır. Çünkü bir ülkede herkesin kanun önünde eşit olduğunu yazmak kolaydır, herkesin mahkeme kapısından aynı güvenle girmesini sağlamak zordur.

18

Kanun önünde eşitlik, öncelikle keyfî yönetimin reddidir. Devlet, yurttaşları arasında dost, düşman, makbul, sakıncalı, zengin, yoksul, güçlü, güçsüz diye ayırım yapamaz. Hâkim aynı normu herkese aynı ciddiyetle uygulamak zorundadır. Savcı delile göre hareket etmelidir, rüzgâra göre değil. İdare, kamu hizmetini kişisel yakınlığa, siyasal sadakate, cemaat bağına, sınıfsal imtiyaza veya bürokratik keyfe göre dağıtamaz. Hukuk devleti dediğimiz şey, yöneticinin niyetine duyulan romantik güven değil, iktidarın kuralla bağlanmasıdır. Kanun önünde eşitlik yoksa yurttaşlık çözülür, insanlar hak aramak yerine tanıdık aramaya başlar. Bir toplumda "avukat bulalım" cümlesinden önce "birini araya sokalım" cümlesi geliyorsa, orada hukukî eşitlik ağır yaralıdır.

Fakat hukukî eşitlik yalnızca aynı kanunun herkese uygulanması değildir. Adalet erişim meselesi burada belirleyici hâle gelir. Bir kişinin mahkemeye başvurma hakkının bulunması, onun adaletten gerçekten ulaşabildiği anlamına gelmez. Avukat tutacak parası olmayan, dilekçe yazmayı bilmeyen, mahkeme dilinden korkan, delile ulaşamayan, yıllarca süren yargılama masraflarını karşılayamayan, idarenin karşısında yalnız kalan bir yurttaş, teorik olarak hak sahibidir ama fiilen güçsüzdür. Hukuk, yalnızca hak tanıyarak değil, o hakkın kullanılabilir olmasını sağlayarak adil olur. Aksi

hâlde hak, vitrindeki pahalı bir ayakkabıya benzer; bakarsın, beğenirsin, ama giyemezsin.

Adil yargılanma hakkı, hukukî adaletin omurgasıdır. Bir insan suçlandığında bağımsız ve tarafsız mahkeme önüne çıkabilmeli, savunma hakkını kullanabilmeli, delillere ulaşabilmeli, makul sürede yargılanabilmeli, suçluluğu hükmen sabit olana kadar masum kabul edilmelidir. Masumiyet karinesi, yalnızca ceza hukukunun teknik ilkesi değildir, insan haysiyetinin hukukî kalkanıdır. İnsan henüz mahkûm edilmeden toplum önünde suçlu gibi teşhir ediliyorsa, medya hükmü mahkeme hükmünün önüne geçiyorsa, soruşturma süreci cezaya dönüşüyorsa, tutuklama istisna olmaktan çıkıp baskı aracına dönüşüyorsa, hukuk adalet üretmez, korku üretir. Korku üreten hukuk, hukuk değil, resmî elbiseli tehdittir.

Hukukta eşitlik, biçimsel eşitlikle sınırlı kalırsa birçok haksızlığı görmez. Örneğin zenginle yoksul aynı davayı açma hakkına sahip olabilir. Fakat zengin iyi avukatlara, uzman raporlarına, zamana, ilişki ağlarına ve psikolojik dayanıklılığa sahiptir. Yoksul ise çoğu zaman dosyanın dilini bile anlamaz. Büyük şirketle tek başına bir tüketici hukuken karşı karşıya gelebilir, fakat fiilen aynı güçte değildir. İdareyle yurttaş aynı mahkeme önünde taraf olabilir, fakat idarenin arşivi, personeli, uzmanlığı ve zaman avantajı vardır. Bu yüzden hukukta hakkaniyet, eşitliğin körlüğünü düzeltir. Hâkim, yalnızca tarafların kâğıt üzerindeki eşitliğine değil, fiilî güç farklarına da duyarlı olmalıdır. Adalet, dosyayı okurken insanın hayatını da okumayı gerektirir.

Ölçülülük ilkesi, hukuk devletinde adaletin hassas terazilerinden biridir. Devlet bir hakka müdahale ettiğinde, bu müdahale meşru amaç taşımalı, gerekli olmalı ve orantısız sonuç doğurmamalıdır. Kamu düzeni, güvenlik, sağlık, ahlâk veya idari verimlilik gibi gerekçeler sınırsız yetki belgesi değildir. Devletin her gerekçesi hukukî değildir, her resmî açıklama meşru değildir. Bir cezayla ulaşılmak istenen amaç arasında uçurum varsa, bir idari işlem yurttaşın aşırı yük bindiriyorsa, bir yasak hakkın özünü ortadan kaldırıyorsa, orada ölçü bozulmuştur. Ölçünün bozulduğu yerde hukuk, adaleti tartmaz, iktidarın ağırlığını taşır.

Hukukî güvenlik de adalet ve eşitlik açısından vazgeçilmezdir. İnsanlar hangi davranışın hangi sonucu doğuracağını öngörebilmelidir. Kanunlar sürekli değişiyor, kararlar çelişkili veriliyor, idarenin uygulaması kişiye göre farklılaşıyor, mahkemeler benzer olaylarda bambaşka sonuçlara varıyorsa, yurttaş geleceğini planlayamaz. Hukukî belirsizlik güçlüye manevra alanı açar, zayıfı ise tedirgin eder. Çünkü güçlü belirsizliği yönetir, zayıf belirsizlik altında ezilir. Bu yüzden öngörülebilir hukuk,

yalnızca teknik bir ideal değil, eşit yurttaşlığın şartıdır. Bugün geçerli olan kuralın yarın keyfî biçimde değişmeyeceğini bilmek, insanın devlete karşı temel güvenidir.

Hukukun bağımsızlığı meselesi ise bütün bu tartışmanın düğüm noktasıdır. Yargı bağımsız değilse kanun önünde eşitlik bir tiyatro dekoruna dönüşür. Hâkim karar verirken siyasî baskıdan, medya linçinden, bürokratik beklentiden, terfi kaygısından, ideolojik sadakatten veya toplumsal öfkeden etkilenmemelidir. Bağımsız yargı, yalnızca hâkimin özgürlüğü değil, yurttaşın güvencesidir. Çünkü yurttaş, devlete karşı hakkını ancak devletten bağımsız karar verebilen bir yargı önünde koruyabilir. Devletle mahkeme aynı iradenin iki odası hâline gelirse, yurttaş kapı kapı dolaşır ama adalete değil, aynı iktidarın farklı memurlarına çarpar.

Kamu yönetimiyle hukuk arasındaki ilişki de burada önemlidir. İdarenin her işlemi hukuka uygun olmalı, yurttaş idarenin işlemine karşı etkili başvuru yollarına sahip bulunmalıdır. İdarenin sessiz kalması, keyfî işlem yapması, cevap vermemesi, ayrımcı davranması veya kamu hizmetini eşitsiz sunması hukukî denetime açık olmalıdır. Hukuk, yalnızca ceza ve mahkeme meselesi değildir; belediye ruhsatında, sosyal yardım başvurusunda, okul kaydında, hastane sırasında, imar kararında, vergi işleminde, memur atamasında, emeklilik hesabında da yaşar. Adalet bazen büyük davalarda değil, küçük bir memur masasının önünde bekleyen insanın yüzünde sınıdır.

Heterobilim Okulu açısından hukuk, toplumun etik metabolizmasının kurumsal sinir sistemidir. Sinir sistemi bozulursa beden acıyı doğru algılamaz. Hukuk bozulursa toplum haksızlığı doğru hissedemez. Bazılarına yapılan haksızlık görünmezleşir, bazılarına tanınan ayrıcalık normalleşir, bazı dosyalar hızlanır, bazı hayatlar bekletilir. Praksiyomik hukuk sorusu nettir: Bu kural kimin hayatında ne üretiyor, bedelini kim ödüyor, koruma kime ulaşıyor, yük kimin sırtına biniyor? Eğer hukuk zayıfın hakkını zamanında koruyamıyor, güçlüye gecikme, erteleme, dokunulmazlık ve yorum avantajı sağlıyorsa, adalet değil, usul kılığına girmiş eşitsizlik üretiyor demektir.

Sonuçta hukuk açısından adalet ve eşitlik, yalnızca anayasa maddelerinde değil, yurttaşın hakkını ararken hissettiği güven duygusunda görünür. İnsan mahkeme kapısından girerken "ben burada duyulurum" diyebiliyorsa hukuk vardır. İnsan idareye başvururken "bana kim olduğuma göre değil, hakkıma göre davranılır" diyebiliyorsa eşitlik vardır. İnsan güçlüye karşı hakkını savunurken yalnız kalmıyorsa adalet vardır. Kanun önünde eşitlik başlangıçtır, adalete erişim ise bu başlangıcın hayata geçmiş hâlidir.

Filozof Kirpi: "Hukuk zayıfın kapısını açmıyorsa, güçlülerin sarayında yankılanan süslü bir kelimeden başka bir şey değildir."

KAMU YÖNETİMİ: LİYAKAT, ŞEFFAFLIK VE KURUMSAL ADALET

Adalet ve eşitlik kamu yönetimi alanına girdiğinde, mesele artık devletin yurttaşa nasıl baktığı, kamu gücünü kimin yararına kullandığı ve ortak kaynakları hangi ahlâkî ölçüyle dağıttığı sorusuna dönüşür. Çünkü kamu yönetimi, adaletin günlük hayattaki en somut sahnesidir. Yurttaş çoğu zaman devleti büyük ideolojik metinlerde değil, belediye veznesinde, hastane sırasında, okul kaydında, tapu dairesinde, sosyal yardım başvurusunda, vergi dairesinde, mahkeme kaleminde, emeklilik işlemlerinde, ruhsat masasının önünde tanır. Devletin gerçek yüzü, çoğu zaman nutuk kürsüsünde değil, memurun vatandaşa bakışında belirir. Bir ülkede kamu yönetimi adil değilse, anayasa ne kadar güzel yazılırsa yazılsın, yurttaşın gündelik hayatında devlet bir güven kapısı değil, yorgunluk makinesi hâline gelir.

Kamu yönetiminde eşitlik, bütün yurttaşların kamu hizmetlerine ayrımcılığa uğramadan erişebilmesi demektir. Kimlik, sınıf, inanç, siyasal görüş, akrabalık, bölge, ekonomik güç veya sosyal çevre, kamu hizmetinden yararlanma hakkını belirlememelidir. Hastane sırası torpille işlememeli, okul imkânı mahalle kaderine terk edilmemeli, belediye hizmeti oy davranışına göre şekillenmemeli, kamu kadrosu sadakat ödülü gibi dağıtılmamalıdır. Devlet, yurttaşa "benden misin?" diye sormaz, "hakkın nedir?" diye bakar. Aksi durumda kamu yönetimi, ortak iyinin kurumu olmaktan çıkar, iktidar çevrelerinin ganimet düzenine dönüşür. Bu dönüşüm başladığında adalet önce evrakın içinde, sonra insanların yüzünde solar.

Liyakat, kamu yönetiminde adaletin omurgasıdır. Liyakat yalnızca diplomanın, sınav puanının veya teknik yeterliliğin adı değildir; görevin gerektirdiği bilgi, beceri, ahlâk, sorumluluk, tarafsızlık ve kamu yararı bilincinin birleşimidir. Bir ülkenin kurumları liyakatle kurulmazsa, o ülkenin kaderi ehliyetsiz insanların elinde aşınır. Yanlış atanmış bir yönetici yalnızca bir koltuğu işgal etmez, yüzlerce insanın emeğini, binlerce yurttaşın hizmet hakkını, kurumun hafızasını ve kamu güvenini zedeler. Liyakatsizlik, bireysel hata değildir; kurumsal zehirdir. Torpil, akrabalık, parti sadakati, cemaat bağı, hemşehricilik veya kişisel yakınlık kamu kadrolarının ölçüsü hâline geldiğinde devletin damarlarına çürüme karışır.

Max Weber'in bürokrasi kuramı, modern kamu yönetiminin kişisel keyiften arındırılmış, kurallı, öngörülebilir ve uzmanlığa dayalı olması gerektiğini vurgular.

Weberci anlamda bürokrasi, duygusuz bir makine olarak değil, kişisel imtiyazları sınırlayan rasyonel düzen olarak önemlidir. Fakat bürokrasi iki biçimde bozulabilir. Birincisi, katı kuralcılıkla insanı dosyaya indirger; ikincisi, kişisel ilişkilerle kuralı delerek adaleti yok eder. Sağlıklı kamu yönetimi bu iki uçtan da uzak durmalıdır. Ne yurttaş evrak yığını içinde ezer ne de kuralı güçlülerin lehine esnetir. Kamu yönetiminde adalet, kural ile insan arasındaki ölçüyü bulabilme sanatıdır.

Şeffaflık, kurumsal adaletin ışığıdır. Kamu kaynakları nasıl harcanıyor, ihaleler kimlere veriliyor, atamalar hangi ölçütlere göre yapılıyor, teşviklerden kimler yararlanıyor, belediye bütçesi nereye gidiyor, sosyal yardımlar hangi kriterlerle dağıtılıyor, kamu projelerinin maliyeti neden artıyor? Bu sorulara açık cevap verilmeyen yerde adalet kuşkuyla zehirlenir. Şeffaflık yalnızca bilgi paylaşımı değildir; iktidarın karanlıkta büyümesini engelleyen demokratik frendir. Devletin işlem ve kararları yurttaş tarafından izlenebilir değilse, kamu yönetimi denetimden kaçır. Denetimden kaçır yönetim ise zamanla kendini kamuya değil, kendi çevresine karşı sorumlu hisseder. Bu, devletin içten içe özelleştirilmesidir.

Hesap verebilirlik de şeffaflığın kardeşidir. Bir kamu görevlisi veya yönetici, aldığı kararların sonucunu açıklamak, hatasının bedelini taşımak, kamu zararını telafi etmek ve hukuka aykırı işlemde dolayı sorumluluk üstlenmek zorundadır. Hesap verebilirlik yoksa kamu yönetimi "oldu bitti" rejimine dönüşür. Yanlış karar alınır, kimse sorumlu olmaz; ihale şişer, kimse açıklamaz; kurum çöker, kimse istifa etmez; hizmet aksar, yurttaş azar iştir. Böyle bir düzende adalet duygusu parçalanır. Çünkü sıradan yurttaş küçük bir gecikmede ceza öderken, büyük hatalar yapan yöneticilerin bedelsiz geçip gitmesi toplumsal vicdanı yaralar. Devletin ciddiyeti, zayıfa sert, güçlüye yumuşak davranmakla değil, herkese ölçülü ve sorumlu davranmakla anlaşılır.

Kamu yönetiminde adalet, kaynak dağıtımında da sınanır. Bütçe, devletin ahlâk defteridir. Hangi mahalleye yol yapılıyor, hangi okula yatırım gidiyor, hangi hastane güçlendiriliyor, hangi köy unutuluyor, hangi afet riski erteleniyor, hangi çocukların beslenmesi güvenceye alınıyor, hangi kültür kurumları yaşatılıyor? Kamu kaynağı, siyasal sadakat karşılığı dağıtılan bir ödül değildir. Vergi veren, çalışan, bekleyen, sabreden halkın ortak emeğidir. Bu yüzden kamu yönetimi, kaynağı kullanırken yalnızca verimliliği değil, hakkaniyeti de düşünmelidir. En çok ihtiyaç duyan kesimler, en görünmez bölgeler, en kırılabilir yurttaş grupları önceliklendirilmelidir. Aksi hâlde eşitlik, merkezdeki güçlülerin konforunu koruyan bir kelimeye dönüşür.

Kamu hizmetlerinde eşitlik, herkese aynı hizmeti sunmakla sınırlı değildir; hizmetin herkes için gerçekten erişilebilir olmasını sağlamaktır. Engelli yurttaş için erişilebilir bina, yaşlı için anlaşılır işlem, yoksul için ulaşılabilir sağlık, kırsaldaki çocuk için nitelikli okul, dijital okuryazarlığı düşük insan için yüz yüze destek, göçmen veya farklı dil konuşan kişi için anlaşılabilir bilgilendirme gerekir. Dijitalleşme bile adaletli kurulmazsa yeni eşitsizlikler üretir. İnterneti, cihazı, bilgisi, zamanı ve dili olan yurttaş hızla işlem yaparken, bunlardan yoksun olan daha da dışarı itilir. E-devlet, yurttaş rahatlatırsa iyidir; yurttaş ekran başında çaresiz bırakırsa sadece teknolojik ciladır.

Etik kamu yönetimi, tarafsızlık kadar merhametsiz olmayan bir ciddiyet de ister. Kamu görevlisi yurttaşla lütuf dağıtmadığını, hakka aracılık ettiğini bilmelidir. Vatandaşın işi görülürken aşağılanmaması, bekletilmemesi, azarlanmaması, bilgisizliği yüzünden horlanmaması gerekir. Kamusal hizmette dil bile adalet meselesidir. "Git sonra gel", "sistem yok", "eksik evrak", "bizi ilgilendirmez" gibi cümleler bazen sadece bürokratik cevap değildir; yurttaşın haysiyetine çarpan küçük taşlardır. Devletin büyüklüğü, yurttaş küçültmeden iş görebilmesidir. Kamu yönetimi insanı dosyaya indirmediğinde adaletin kalbi soğur.

23

Heterobilim Okulu açısından kamu yönetimi, toplumun etik metabolizmasının idari bedenidir. Burada soru nettir: Kurumlar hayatı mı güçlendiriyor, iktidarı mı rafine ediyor? Kamu gücü yurttaşın nefesini mi açıyor, yoksa onu evrak, sıra, belirsizlik, torpil ve korku içinde mi öğütüyor? Praksiyomik bakış, niyete değil sonuca bakar. Bir kamu politikası hangi grubu rahatlatıyor, hangi grubu bekletiyor, hangi bedeli görünmez kılıyor, hangi ayrıcalığı normalleştiriyor? Eğer devlet, güçlüye hızlı, zayıfa yavaş işliyoorsa; yakına cömert, uzağa cimri davranıyorsa; sadakate kapı, liyakate duvar örüyorsa, orada kamu yönetimi değil, kurumsallaşmış haksızlık vardır.

Sonuçta kamu yönetiminde adalet ve eşitlik, yurttaşın devlete güvenip güvenemeyeceğiyle ölçülür. İnsan kamu kapısına gittiğinde hakkının görüleceğine inanıyorsa, devleti kendisine ait hisseder. Başvurusunun kimliğine, tanıdığına, oyuna, parasına veya yakınlığına göre değil, kurala ve hakkaniyete göre değerlendirileceğini biliyorsa eşit yurttaşlık güçlenir. Liyakat, şeffaflık, hesap verebilirlik ve etik hizmet anlayışı yoksa devlet ayakta görünür ama içeriden çürür. Çünkü kurumları ayakta tutan bina değil, adalet duygusudur.

Filozof Kirpi: "Liyakatin öldüğü yerde devlet memur üretir ama adalet üretemez; şeffaflığın söndüğü yerde kamu malı, karanlıkta çoğalan iştahların sofrasına dönüşür."

PEDAGOJİK BOYUT: EĞİTİMDE EŞİTLİK, ADALET VE ÇOCUĞUN HAYSİYETİ

Adalet ve eşitlik eğitim alanına girdiğinde, toplumun geleceği artık soyut bir ideal olmaktan çıkar, sınıf kapısında bekleyen çocuğun yüzüne dönüşür. Eğitim, bir ülkenin kendi çocuklarına verdiği en açık ahlâkî cevaptır. Bir toplum çocuğa nasıl bakıyorsa geleceğe de öyle bakar. Çocuğu sınav puanına, aile gelirine, mahallesine, okul türüne, öğretmen kalitesine, dijital erişimine, beslenme durumuna ve kültürel sermayesine göre ayrıştıran bir eğitim düzeni, adalet kelimesini ne kadar severse sevsin, eşitliği daha okul bahçesinde yaralar. Çünkü hiçbir çocuk yalnızca kendi zekâsıyla sınıfa girmez, arkasında aile, mahalle, sofrası, kitaplık, korku, sevgi, yoksulluk, özgüven, dil ve kader taşır.

Eğitimde eşitlik, bütün çocukların aynı sıraya oturtulması değildir. Aynı müfredata tâbi olmak, aynı sınava girmek, aynı bayrak töreninde bulunmak veya aynı diplomayı almak gerçek eşitlik için yetmez. Bir çocuk sabah kahvaltısı yapmadan okula geliyorsa, bir diğeri özel derslerle destekleniyorsa, birinin evinde kitaplık, sessizlik ve internet varken diğeri evinde kalabalık, borç ve kaygı varsa, okulun biçimsel eşitliği hayatın gerçek eşitsizliğini örtemez. Eğitim sistemi, çocukların başlangıç farklarını görmezden geldiğinde adalet üretmez, eşitsizliği daha düzgün dosyalarla yeniden üretir. Puan eşitliği ile hayat eşitliği aynı şey değildir.

Pedagojik adaletin ilk şartı, çocuğun haysiyetini tanımadır. Çocuk, yalnızca eğitilecek eksik bir varlık değildir, anlam kuran, soru soran, hisseden, incinen, düşünen ve dünyayı kendince yorumlayan bir öznedir. Ona yalnızca bilgi yüklemek değil, onun insanlık değerini korumak gerekir. Sınıfta aşağılanan, yoksulluğu ima edilen, aksanı küçümsenen, başarısızlığı kimliğine yapııştırılan, ailesinin durumu yüzünden utandırılan, sorusu bastırılan çocuk, yalnızca akademik olarak değil, ontolojik olarak yaralanır. Eğitimde adalet, çocuğun zihninden önce haysiyetini korur. Çünkü haysiyeti kırılmış çocuk öğrenmez, yalnızca uyum sağlar veya içine kapanır.

John Dewey'in demokratik eğitim anlayışı burada güçlü bir kapı açar. Eğitim, çocuğu yalnızca mevcut düzene hazırlayan bir fabrika değil, demokratik hayatın küçük bir laboratuvarıdır. Sınıf, yurttaşlığın ilk sahnesidir. Çocuk orada söz almayı, dinlemeyi, itiraz etmeyi, ortak karar vermeyi, farklılıklarla yaşamayı, hatasını düzeltmeyi, başkasının hakkını gözetmeyi öğrenir. Eğer okul yalnızca itaat, ezber ve sınav disiplini üretirse, toplum ileride özgür yurttaş değil, talimat bekleyen kitle üretir. Çocuğun

başını indiren pedagoji, geleceğin demokrasisini daha çocuk yaşta sakatlar. Bu yüzden eğitimde adalet, çocuğun sorusuna alan açmakla başlar.

Paulo Freire'nin özgürleştirici pedagoji yaklaşımı da burada belirleyicidir. Freire, öğrenciyi pasif bir kap gibi gören bankacı eğitim modeline karşı çıkar. Bilgi, öğretmenin öğrencinin zihnine yatırdığı bir mevduat değildir. Hakiki eğitim, öğrencinin dünyayı okumasını, kendi konumunu anlamasını, baskı biçimlerini fark etmesini ve dönüştürücü özne hâline gelmesini sağlar. Bu bakış, adalet ve eşitlik açısından çok değerlidir. Çünkü yoksul çocuğa yalnızca sabırlı olmayı, itaat etmeyi, sınavı geçmeyi, sisteme uyum sağlamayı öğretmek yetmez; ona dünyanın niçin böyle kurulduğunu sorma cesareti de verilmelidir. Soru sormayan çocuk, başkasının kurduğu kaderin kiracısı olur.

Pierre Bourdieu'nün eğitimde yeniden üretim analizi ise okulun masum bir kurum olmadığını gösterir. Okul, çoğu zaman egemen sınıfların kültürel sermayesini doğal yetenek gibi sunar. Evinde kitap, müzik, sanat, yabancı dil, güvenli iletişim ve akademik destek bulunan çocuk, okulda daha "başarılı" görünür. Oysa bu başarı yalnızca bireysel yetenek değil, aileden devralınmış kültürel imkândır. Yoksul çocuk ise eksik zekâlı değil, eksik desteklidir. Fakat sistem bunu çoğu zaman böyle okumaz. Başarıya "zeki", başarısızla "tembel" der ve toplumsal eşitsizliği bireysel kusur gibi paketler. İşte eğitimde adalet, bu sahte tarafsızlığı ifşa etmek zorundadır.

Eğitimde fırsat eşitliği de çoğu zaman yanlış anlaşılır. Fırsat eşitliği, herkese aynı sınav kapısını açmak değildir; o kapıya ulaşacak yolu da adil kılmaktır. Okul öncesi eğitim, beslenme desteği, nitelikli öğretmen dağılımı, güvenli okul binaları, rehberlik hizmetleri, kültürel etkinliklere erişim, ücretsiz kaynaklar, özel gereksinimli çocuklar için destek, kız çocuklarının eğitime devamı, kırsal bölgelerde ulaşım ve dijital erişim, fırsat eşitliğinin gerçek alanlarıdır. Devlet bu alanlarda geri çekildiğinde eşitlik aile bütçesine devredilir. Aile bütçesine devredilen eşitlik ise eşitlik değildir, piyasaya kiralanmış gelecek demektir.

Öğretmen, pedagojik adaletin en kritik figürlerinden biridir. Öğretmen yalnızca ders anlatan kişi değil, çocuğun dünyaya güvenip güvenmeyeceğini etkileyen kamusal bir vicdandır. Bir öğretmenin sözü çocuğu büyütebilir veya yıllarca içinde taşıyacağı bir kırık bırakabilir. Adil öğretmen, sınıfta yalnızca başarılı öğrenciyi parlatmaz; sessiz öğrenciyi fark eder, yoksul öğrenciyi utandırmaz, farklı öğreneni dışlamaz, itiraz edeni düşmanlaştırmaz, hata yapanı ezmez, kız çocuğunun sesini kısımaya çalışan kültürel kodlara teslim olmaz. Öğretmenin adaleti, müfredattan önce bakışında başlar.

Çocuğa “sen değerlisin” duygusunu vermeyen okul, ne kadar modern görünürse görünsün, içeriden kuraktır.

Hukuk ve kamu yönetimi açısından eğitim hakkı, sosyal devletin temel yükümlülüklerinden biridir. Eğitim, ailenin ekonomik gücüne terk edilemeyecek kadar kamusal, çocuğun kaderine bırakılmayacak kadar ahlâkîdir. Devlet, eğitimde yalnızca okul açmakla yetinemez; nitelik, erişim, güvenlik, kapsayıcılık ve hakkaniyet sağlamak zorundadır. Aynı ülkede bazı çocuklar laboratuvarlı, sanat atölyeli, yabancı dil destekli okullarda okurken bazıları kalabalık sınıflarda, yetersiz binalarda, öğretmen açığıyla ve umutsuzlukla okula gidiyorsa, eğitim sistemi eşitlik iddiasını kaybeder. Bir çocuğun geleceği posta koduna bağlıysa, orada adalet değil, coğrafi piyango vardır.

Heterobilim Okulu açısından eğitim, toplumun etik metabolizmasını yenileyen ana organdır. Çocuk başını indirmesin, sorusunu kaldırsın. Dînî ders hafızayı ezberle değil, ahlâkî muhasebeyle buluştursun; seküler ders tören değil, muhakeme öğretsin. Eğitim, yalnızca işgücü yetiştirme makinesi değil, haysiyet, vicdan, eleştiri ve sorumluluk alanıdır. Praksiyomik soru burada şudur: Bu eğitim düzeni nasıl bir insan üretiyor, bedelini hangi çocuk ödüyor, kim daha erken susuyor, kim daha erken vazgeçiyor, kim daha baştan eksik başlıyor? Eğer okul çocuğu özgürleştirmiyor, yalnızca sıralıyor, ölçüyor, eliyor ve uslandırıyor, pedagojik adalet değil, kurumsal eleme rejimi çalışıyor demektir.

Sonuç olarak eğitimde adalet ve eşitlik, toplumun en erken vicdan sınavıdır. Çocukların aynı insanlık değerine sahip olduğunu kabul etmek yetmez; onların bu değeri yaşayabileceği okul iklimini, öğretmen niteliğini, sosyal desteği, kültürel erişimi ve özgür düşünme alanını kurmak gerekir. Eğitim, eşitsizliği yeniden üreten bir elek de olabilir, haysiyeti büyüten bir imkân da. Hangi çocukların elendiğine, hangi çocukların parlatıldığına, hangi çocukların sustuğuna bakarsak toplumun gelecekte nasıl bir adalet kuracağını görürüz.

Filozof Kirpi: “Çocuğun sorusunu ezen okul, geleceğin adaletini daha doğmadan boğar.”

HETEROBİLİM OKULU PERSPEKTİFİ: ADALETİN ETİK METABOLİZMASI, EŞİTLİĞİN PRAKSIYOMİK ZEMİNİ

Adalet ve eşitlik, Heterobilim Okulu açısından yalnızca iki siyasal ideal, iki hukukî ilke, iki ahlâkî sùs kelimesi değildir; bir toplumun canlı mı, çürümüş mü, nefes aldırın mı,

boğan mı olduğunu gösteren iki temel varoluş göstergesidir. Adalet, hakkın yalnızca tanınması değil, hayatın içinde gerçekten yerine ulaşmasıdır. Eşitlik, insanların kâğıt üzerinde aynı değerinde sayılması değil, bu değerinin okulda, mahkemede, pazarda, hastanede, kamu kapısında, iş yerinde, ailede, sokakta ve siyasette korunmasıdır. Heterobilim Okulu burada klasik soruyu ters çevirir: "Adalet nedir?" diye başlamaz; "Bu düzen kimin hayatını güçlendiriyor, kimin nefesini kesiyor, kimin emeğini görünmez kılıyor, hangi çocuğu daha baştan geriye düşürüyor?" diye sorar. Çünkü kavramın hakikati tanımında değil, ürettiği sonuçta saklıdır.

Etik metabolizma, bu tartışmanın ana damarlarından biridir. Nasıl beden aldığı şeyi sindirir, dönüştürür, enerjiye ya da zehre çevirirse, toplum da hukuk, eğitim, ekonomi, siyaset ve kültür yoluyla insan hayatını ya güçlendirir ya da zehirler. Bir toplumda yoksulluk kader diye anlatılıyor, liyakatsizlik sadakat diye korunuyor, hukuk gecikmeyle cezaya dönüşüyor, eğitim çocukları sınıfsal eleklerden geçiriyor, kamu yönetimi yakınlık ağlarıyla çalışıyor, siyaset yurttaşı özne değil kalabalık gibi görüyorsa, etik metabolizma bozulmuş demektir. Böyle bir toplum haksızlığı sindirir, eşitsizliği normalleştirir, adaletsizliği "işleyiş" diye paketler. En tehlikeli çürüme de budur; insanlar kötülüğü kötülük olarak değil, hayatın olağan düzeni olarak görmeye başlar.

Praksiyomik zemin, adalet ve eşitliğe sonuç merkezli bakmayı gerektirir. Niyet güzel olabilir, yasa metni parlak olabilir, kurumun adı etkileyici olabilir, konuşmalar yüksek ahlâk cümleleriyle dolu olabilir; fakat Heterobilim Okulu için asıl soru değişmez: Bu ilke hayatta neye dönüşüyor? Mesela eğitimde eşitlik deniyorsa, yoksul çocuk gerçekten nitelikli eğitime ulaşıyor mu? Hukukta eşitlik deniyorsa, güçsüz yurttaş güçlüye karşı hakkını zamanında koruyabiliyor mu? Ekonomide adalet deniyorsa, çalışan insan emeğiyle haysiyetli yaşayabiliyor mu? Kamu yönetiminde tarafsızlık deniyorsa, yurttaş tanıdık aramadan işini görebiliyor mu? Siyasette temsil deniyorsa, halk yalnızca oy veren kalabalık değil, karar süreçlerine katılan özne olabiliyor mu? Praksiyomik bakış, kavramı kürsüden indirir, mutfağa, sınıfa, mahkemeye, sokağa ve bordroya götürür.

Adaletin etik metabolizması, yalnızca yanlışları cezalandırmakla kurulmaz; haksızlığı üreten düzenekleri teşhis etmekle kurulur. Bir ülkede insanlar sürekli mahkemeye düşüyorsa, yalnızca daha fazla hâkim ve daha fazla dava değil, daha az haksızlık üreten kurumlar gerekir. Bir toplumda yoksulluk kuşaktan kuşağa devrediliyorsa, yalnızca yardım paketi değil, servet, eğitim, istihdam ve fırsat yapısını değiştiren bir adalet aklı gerekir. Bir ülkede gençler liyakate inanmıyorsa, yalnızca moral konuşması

değil, gerçekten liyakatle işleyen kamu düzeni gerekir. Çocuklar başını indiriyor, soru sormuyor, korkuyla öğreniyorsa, yalnızca müfredat reformu değil, pedagojik haysiyet devrimi gerekir. Adalet, yangından sonra su taşımak değil, yangını çıkaran tesisatı söküp yeniden kurmaktır.

Eşitliğin praksiyomik zemini ise aynılık değil, haysiyetli erişimdir. Herkese aynı şeyi vermek, bazen eşitlik değil, duyarsızlıktır. Aynı kaldırım, tekerlekli sandalye kullanan biri için geçit vermiyorsa eşit değildir. Aynı sınav, farklı sosyal ve kültürel koşullardan gelen çocukları aynı başlangıçta kabul ediyorsa adil değildir. Aynı mahkeme usulü, avukata erişebilenle erişemeyeni aynı güçte sayıyorsa hakkaniyet üretmez. Aynı kamu hizmeti, dijital okuryazarlığı olmayan yaşlıyı ekran başında çaresiz bırakıyorsa kapsayıcı değildir. Eşitlik, insanları aynı sıraya dizmek değil, her insanın haysiyetle yürüyebileceği yolu açmaktır.

Bu nedenle Heterobilim Okulu için adalet, hukukî normun ötesinde bir hayat mimarisidir. Siyaset bilimi burada iktidarın sınırlandırılmasını, sosyoloji görünmez eşitsizliklerin teşhisini, ekonomi politik bölüşümün ahlâkî hesabını, hukuk adalete erişimin güvence altına alınmasını, kamu yönetimi liyakat ve şeffaflığı, pedagoji çocuğun haysiyetini, felsefe ise insan değerinin temellendirilmesini sağlar. Fakat bu disiplinlerin hiçbiri tek başına yeterli değildir. Çünkü eşitsizlik tek kanaldan akmaz; sınıfta başlar, ailede büyür, ekonomide sertleşir, hukukta gecikir, kamu yönetiminde tanıdık arar, siyasette temsil krizi yaşar, kültürde aşağılanmaya dönüşür. Adalet de bu yüzden tek bir kurumun değil, bütün toplumsal bedenin meselesidir.

Türkiye bağlamında bu tartışma daha sert bir gerçeklikle yüzleşir. Çünkü burada adalet çoğu zaman beklenen, ertelenen, kişisel ilişkiyle hızlandırılmaya çalışılan, güçlüye göre esneyen, zayıfa göre ağırlaşan bir tecrübe hâline gelir. Eşitlik de çoğu zaman resmî cümlelerde güçlü, gündelik hayatta kırılıgandır. Yurttaş, hakkını ararken "kanun ne diyor?" sorusundan önce "kimi tanıyoruz?" diye düşünmeye başlamışsa, bu yalnızca hukuk sorunu değildir; toplumun etik metabolizması bozulmuştur. Bir genç liyakate değil bağlantıya inanıyorsa, bir aile çocuğunun geleceğini okuldan çok özel ders piyasasına bağlı görüyorsa, bir yoksul kamu desteğini hak değil lütuf gibi almak zorunda kalıyorsa, adaletin kavramsal değil, varoluşsal krizi vardır.

Heterobilim Okulu'nun önerdiği bakış, adalet ve eşitliği romantik sloganlardan kurtarıp denetlenebilir, ölçülebilir, hissedilebilir ve yaşanabilir hâle getirmektir. Her politika, her kurum, her yasa, her eğitim modeli, her ekonomik karar şu sorularla sınılanmalıdır: Kimi güçlendirdi? Kimi zayıflattı? Kimin yükünü azalttı? Kimin sesini kısıtı? Kimin hayatını görünür kıldı? Bedeli kim ödedi? Bu sorular sorulmadığında

adalet nutka, eşitlik tabelaya, demokrasi törene, hukuk metne, eğitim sınava, ekonomi büyüme grafiğine, kamu yönetimi evrak trafiğine dönüşür. İnsan kaybolur, geriye sistemin kendi kendini alkışlayan soğuk gürültüsü kalır.

Sonuçta adalet teraziyi, eşitlik sofrayı, haysiyet ise insanın o sofraya başı dik oturma hakkını temsil eder. Terazi doğru tartmıyorsa hukuk güven vermez. Sofrada herkese yer yoksa ekonomi ahlâkî değildir. Çocuk soru sormıyorsa pedagoji eksiktir. Yurttaş korkmadan konuşmıyorsa siyaset sakattır. Kamu kapısı herkese aynı açıklıkta değilse devlet ortak ev olmaktan çıkar. Heterobilim Okulu'nun hükmü açık ve serttir: Adalet ve eşitlik, ancak insan haysiyetini gerçek hayatta korudukları ölçüde anlamlıdır. Geri kalan her şey kelime cambazlığıdır.

Filozof Kirpi: "Adalet hayatın terazisini, eşitlik ortak sofrayı, haysiyet ise insanın o sofraya ezilmeden oturma hakkını kurar; biri eksilirse düzen aksar, üçü birden eksilirse toplum insan yemeye başlar."